

March, 2012

उदारीकरण, खाजगीकरण व जागतिकीकरण आणि शिक्षण

* प्रा. डॉ. गोरोबा खरपे

* अभिनव अध्यापक महाविद्यालय, लातूर

शिक्षणाच्या उदारीकरणामुळे निरनिराळ्या व्यवसायांचा परिचय व्यक्तीला होतो. एखाद्या व्यवसायातील कौशल्य शिकण्याची व आत्मसात करण्याची संधी प्राप्त होते. देशातल्या कारखान्यांना कुशल कामगार, तंत्रज्ञ व्यावसायिक शिक्षणामुळे उपलब्ध होतात. व्यावसायिक शिक्षणात सहनशीलता, कष्टाळूपणा तसेच प्रयोगशीलता व संशोधनवृत्ती जोपासण्याचे आणि वाढविण्याचे सामर्थ्य सामावले आहे. व्यावसायिक शिक्षणामुळे देशात औद्योगिकीकरणाचा विकास साधला जातो व राष्ट्राची स्वयंपूर्णतेकडे वाटचाल होण्यास गतिमानता प्राप्त होते. प्रत्येक व्यवहाराचे समाज जीवनात विशिष्ट स्थान असते, महत्त्व असते कारण त्यातूनच तर समाजाच्या गरजांची पूर्तता होते आणि हे शिक्षणाच्या उदारीकरणामुळे शक्य आहे.

शिक्षणाचे खाजगीकरण ही आजच्या काळाची गरज आहे कारण आज वाढती विद्यार्थी संख्या अनुदानित व शासकीय शिक्षण संस्थेत प्रवेश घेऊ शकत नाही. त्यासाठी खाजगी संस्था निर्माण होण्यासाठी खाजगीकरण आवश्यक आहे मात्र खाजगी संस्थानी केवळ आपला फायदा होईल हे न पाहता शिक्षणाच्या गुणवत्तेकडेही लक्ष देणे गरजेचे आहे. त्यासाठी शासनाचे आणि यु.जी.सी., एन.सी.टी.ई., ए.आय.सी.टी.ई. सारख्या संस्थांचे नियंत्रणही महत्त्वाचे आहे. आपल्या देशाला विकसित करण्यासाठी सक्षम मनुष्यबळ तयार करणे आवश्यक आहे आणि हे शिक्षणाच्या खाजगीकरणामुळे शक्य आहे.

जागतिक स्पर्धेला समर्थपणे तोंड देण्यासाठी सक्षम मनुष्यबळ तयार करणे हे शिक्षणाच्या जागतिकीकरणाचे प्रमुख उद्दिष्ट आहे. जागतिकीकरणाचा आधुनिक तंत्रज्ञानावर, शिक्षण पद्धतीवर आणि विविध विषयातील ज्ञानात्मक माहितीवर प्रभाव दिसून येतो. GATT आणि WTO नुसार इतर क्षेत्राबरोबरच शिक्षण क्षेत्राचाही समावेश देशा-देशातील परस्पर आंतरक्रियेत करण्यात आला. त्यानुसार एखाद्या देशातील विद्यार्थी त्याच्याच देशात राहून इतर देशातील विद्यापीठात प्रवेश घेऊन आपला अभ्यासक्रम पूर्ण करतो अर्थात शिक्षण हे सर्व स्तरावर खुले करण्यात आले असून शिक्षणास व्यापाराचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. जागतिकीकरणाच्या माध्यमातून शिक्षणाची आदान-प्रदान करता येते आणि हे शिक्षणात सुधारणा करण्यासाठी आवश्यक आहे.

"Liberalization, Privatization and Globalization is the Today's need in education."

➤ प्रास्ताविक (Introduction):-

१९९१ साली जॉर्ज बुश अमेरिकेचे अध्यक्ष असताना नव्या जागतिक व्यवस्थेचा विचार मांडण्यात आला आणि त्यातून

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेला सुरुवात झाली. जागतिकीकरणाचा उदय झाल्यानंतर डंकल यांनी असा प्रस्ताव मांडला त्यामध्ये जागतिकीकरणाच्या धोरणांचा समावेश करण्यात आला. १९९१ साली GATT (General Agreement on Trade and Tariff) करारावर स्वाक्षरी करून भारतीयांनी जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत आपला सहभाग नोंदविला आणि पुढे WTO (World Trade Organisation) जागतिक व्यापार संघटना यांच्या माध्यमातून मांडण्यात आलेल्या प्रमुख बाबी ह्या जागतिकीकरणाच्या मूळ गाभा ठरल्या. व्यावसायिकरण आणि खाजगीकरण या दोन्ही संकल्पना जागतिकीकरणासोबत घनिष्टतेने निगडित आहेत तसेच जागतिकीकरणाचा आधार आहेत. आज आपल्या सतत कानावर पडणारा शब्द म्हणजे LPG.

L	=	Liberalization	- उदारीकरण
P	=	Privatization	- खाजगीकरण
G	=	Globalization	- जागतिकीकरण

उदारीकरण व खाजगीकरण या दोन्ही संकल्पना जागतिकीकरणाच्या सोबत घनिष्टतेने निगडित आहेत म्हणजेच त्या जागतिकीकरणाचा आधारच आहेत.

उदारीकरण खाजगीकरण जागतिकीकरण

➤ उदारीकरणाचा अर्थ (Meaning of Liberalization) :-

१९९१ पूर्वी भारतीय अर्थव्यवस्था ही विविध नियमांनी बांधली होती. याचा परिणाम भारतीय अर्थव्यवस्थेवर होत होता. अर्थातच देशाच्या विकासावर प्रतिकूल परिणाम होत असे म्हणून व्यावसायिकीकरणाचे धोरण १९९१ मध्ये स्वीकारण्यात आले. कारण १९९१ पूर्वी एखाद्या व्यवसाय अथवा उद्योग सुरू करण्यासाठी शासनाच्या विविध खात्यांची परवानगी घ्यावी लागत असे ज्याला Permission, Licence असे म्हणत. आजही ही पद्धत आहे मात्र पूर्वीसारखे कडक स्वरूपाचे निर्बंध नाहीत. भारताने उदारीकरणाचे (व्यवसायीकरणाचे) धोरण स्विकारून शासनाचा अनावश्यक हस्तक्षेप कमी केला. यामुळे देशात उद्योग व व्यवसाय भरभराटीला आले आणि अनेकजण उद्योग क्षेत्रात उतरले यामध्ये श्रीमंत, गरीब सर्वांचाच समावेश झाला.

➤ व्याख्या (Definitions) :-

१. "व्यापार व उद्योग क्षेत्रातील शासनाचे अनावश्यक नियंत्रण दूर करणे म्हणजे उदारीकरण होय." २. "उदारीकरण म्हणजे अशी प्रक्रिया की ज्यात सुटसुटीत व सोपे धोरण राबवून नियम व कायदांची बंधने कमी करणे." ३. "व्यापार व उद्योग अधिक व्यापक करण्यासाठी उचललेले पाऊल म्हणजे उदारीकरण होय." ४. "सरकारी बंधनातून आणि लोकशाहीच्या विळख्यातून अर्थव्यवस्था खुली करण्याची प्रक्रिया म्हणजे उदारीकरण होय."

५. "Liberalization means decreasing the government rules and regulation in business."

➤ **खाजगीकरणाचा अर्थ (Meaning of Privatization) :-**

खाजगीकरण ही संकल्पना मूलतः अर्थशास्त्रीय आहे. खाजगीकरण या संकल्पनेत संस्थेला कोणत्याही प्रकारचे आर्थिक सहाय्य मिळत नाही हे दर्शविते, आपले आर्थिक स्रोत संस्थेला स्वतःच उभे करावे लागतात. शिक्षणाचे खाजगीकरण हे यामधीलच एक प्रक्रिया होय. विद्यार्थी संख्या वाढली व १९८० च्या दशकात सुरु झालेल्या नव्या आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय धोरणामुळे शिक्षणाची ओढाताण सुरु झाली. खाजगी शाळांचे मोठ्या प्रमाणात पिक वाढले. औद्योगिक व व्यापारी क्षेत्राप्रमाणेच शासनाने १९९१ साली शिक्षणातही खाजगीकरणाची संकल्पना मांडली. १९९५ मध्ये खाजगी विद्यापीठाचे विधेयक संसदेच्या दोन्ही सभागृहामध्ये मंजूर झाले. शिक्षणक्षेत्रात सुयोग्यविकास हेण्यासाठी खाजगी कंपन्या व संस्थेकडे शिक्षणाची जबाबदारी वर्ग करण्यात यावी असे मत सर्वोच्च न्यायालयाने व्यक्त केले.

➤ **व्याख्या (Definations) :-**

१. "सार्वजनिक मालकी क्षेत्राचे खाजगी मालकी क्षेत्रामध्ये हस्तांतरण होणे म्हणजे खाजगीकरण होय." "Privatization is the transfer of ownership from the public sector to private sector."

२. "खाजगीकरण म्हणजे राष्ट्रीय आर्थिक व्यवहारातील सरकारचा सहभाग कमी करणे होय."

३. "खाजगीकरण म्हणजे शासकीय किंवा सार्वजनिक उद्योगाची मालकी पूर्णतः किंवा अंशतः खाजगी क्षेत्राकडे हस्तांतर करण्याची प्रक्रिया होय." ४. "सार्वजनिक क्षेत्रातील उद्योगाच्या मालकीत / व्यवस्थापनात खाजगी व्यक्तींना सहभागी करून घेण्याची प्रक्रिया म्हणजे खाजगीकरण होय." ५. "सार्वजनिक उद्योगाच्या मालकीमध्ये खाजगी क्षेत्राला समाविष्ट करण्याच्या सर्वसाधारण प्रक्रियेला खाजगीकरण म्हणतात."

➤ **जागतिकीकरणाचा अर्थ (Meaning of Globalization) :-**

जागतिकीकरणाची सुरुवात प्रामुख्याने आर्थिक क्षेत्रात झाली. आर्थिक बदलातून अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक व राजकीय बदल घडून एक नवीन व्यवस्था अस्तित्वात झाली या व्यवस्थेच्या प्रभावापासून कोणताही देश अलिप्त राहू शकला नाही. साधारणतः देशादेशामध्ये होणाऱ्या व्यापाराच्या प्रवाहातील तांत्रिक ज्ञानावरील व गुणवत्तुकीवरील संरक्षणात्मक अडथळे दूर करणे म्हणजे जागतिकीकरण असे म्हणता येईल.

➤ **व्याख्या (Definations) :-**

१. "देशाचे उत्पादन, व्यापार आणि आर्थिक व्यवहाराच्या बाबतीत इतर विकसित देशासोबत आंतरक्रिया म्हणजे जागतिकीकरण होय."

२. "जागतिकीकरण म्हणजे देशाचे परावलंबित्व कमी करून स्वावलंबनासाठी परस्परवलंबन वाढविणे होय."

३. "विभिन्न लोक आणि जगातील विभिन्न क्षेत्रामध्ये वाढत असणारी परस्परिकता आणि परस्पर निर्भरता म्हणजे जागतिकीकरण होय."

४. "जागतिकीकरण म्हणजे सर्व राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण

करणे आणि त्या बाजारपेठेत जगातील साधनसामग्री आणि भांडवलाचे सुलभ परिचलन निर्माण करणे होय. "५. "जागतिकीकरण ही एक सामाजिक प्रक्रिया आहे तिच्या अंतर्गत सामाजिक व सांस्कृतिक व्यवस्थेवर असणारे भौगोलिक प्रभाव दूर होतात आणि भौगोलिक सीमा अनावश्यक आहेत याची जाणिव लोकांना होते."

६. "It may refer to the transfer adaptation and development of values, knowledge, technology and behavioural norms accross contries and societies in different parts of the world."

➤ **उदारीकरण आणि शिक्षण (Liberalization and Education) :-**

स्वतंत्र भारतात औद्योगीकरणाची प्रचंड लाट उसळली त्यामुळे शिक्षणातून उदारीकरणाची कौशल्ये प्राप्त करणे अनिवार्य ठरले. शिक्षणाच्या सर्व स्तरांवर व सर्व शाखांमध्ये अनेक व्यावसायिक कौशल्ये आवश्यक आहेत व ती त्या वेळेत शिकली पाहिजेत ही भूक निर्माण झाली. शिक्षणाच्या बहुतेक शाखा कोणत्या ना कोणत्या व्यवसायाशी संबंधित असल्याचे स्पष्ट झाल्यामुळे शिक्षणाचे व्यावसायीकरण (उदारीकरण) होणे अनिवार्य ठरले. कोठारी कमीशनने 'व्यावसायीकरण' म्हणून आपल्या अहवालाच्या पहिल्या प्रकरणात बतिसावे कलम दिले आहे. त्यात चर्चा करताना कमिशन म्हणते की, 'माध्यमिक शिक्षणाचे व्यावसायीकरण करणे आवश्यक ठरले. तसेच विद्यापीठ स्तरावर शेती व तंत्रविद्या यावर भर देण्यात येत आहे. यापूर्वीच्या शिक्षणातून पुस्तकी पंडित तयार होत असून टेबल खूर्चीच्या व्यवसायाची शोभा वाढवत असत, असे होता कामा नये यासाठी शिक्षणाने व्यवसायीकरण अपेक्षित आहे'.

विविध व्यवसायातील मूलभूत कौशल्ये व उत्पादनाशी संबंध असलेल्या वृत्ती विद्यार्थ्यांनी जर आत्मसात केल्या तर त्यानंतर कोणत्याही व्यवसायात त्यांना अधिक प्रगती करणे सुलभ होईल. व्यावसायिक शिक्षणातील व्यावसायिक मार्गदर्शनाने योग्य व्यक्ती योग्य व्यवसाय निवडेल आणि दर्जेदार उत्पादन करेल यात शंका वाटत नाही मात्र यासाठी शिक्षणाचे व्यावसायीकरण होणे आवश्यक आहे. Vocational guidance puts right man into the right place.

शिक्षणाच्या उदारीकरणामुळे व्यक्तीत श्रमप्रतिष्ठा, कष्टाळूपणा, शारीरिक व बौद्धिक कार्यक्षमता इत्यादी गुणांची जोपासना होते.

➤ **खाजगीकरण आणि शिक्षण (Privatization and Education) :-**

शिक्षणाच्या खाजगीकरणाची गरज ही आर्थिकदृष्ट्या शासनाची असमर्थता व समाजाच्या बदलत्या गरजा यातून निर्माण झाली यामुळे शिक्षणाचे खाजगीकरण अपरिहार्यच आहे. खाजगी शैक्षणिक संस्थांनी अभ्यासक्रम रचना व त्यांच्या अमलबजावणीची स्वायत्तता याचा फायदा घेऊन समाजाच्या बदलत्या गरजांना अनुसरून व व्यवसायाभिमुख अभ्यासक्रमाची रचना आणि निवड करून त्यादृष्टीने शिक्षण देण्याचा प्रयत्न करावा. खाजगी शिक्षणसंस्थांनी विद्यार्थ्यांना प्रवेश देण्यासाठी केवळ आर्थिक निकष न लावता गुणवत्तेवर आधारित प्रवेश करावेत तसेच आर्थिकदृष्ट्या मागास विद्यार्थ्यांना फीसमध्ये

सवलत द्यावी. शिक्षणाच्या खाजगीकरणात शिक्षण संस्थांनी शिक्षणाकडे केवळ नफा कमविण्याचे क्षेत्र यादृष्टीने न पाहता सामाजिक बांधिलकीची जाणीव ठेवणे गरजेचे आहे. यासाठी अधिकृत अशा शैक्षणिक धोरणानुसार आणि योजनेनुसार शासनाने या खाजगी संस्थांवर काही प्रमाणात नियंत्रण ठेवणे आवश्यक आहे.

ज्या क्षेत्रात प्रशिक्षित व्यक्तींची मागणी आहे त्या क्षेत्रात व्यक्तींचा पुरवठा करणे. कारण सक्षम मनुष्यबळच देशाच्या विकासात आपला सहभाग चांगला प्रकारे देतो. अद्ययावत तंत्रज्ञान, प्रशिक्षित शिक्षक, योग्य भौतिक साधन सुविधा इत्यादी बाबी शिक्षणाच्या खाजगीकरणात उपलब्ध करून शिक्षणास पोषक वातावरण निर्माण करणे आवश्यक आहे. शिक्षणात खाजगीकरणामुळे केवळ शैक्षणिक संस्थांच्या संख्येत वाढ होईल हे न पाहता गुणवत्तेत कशी वाढ होईल हे पाहणे गरजेचे आहे. शिक्षणाच्या खाजगीकरणामुळे विविध शैक्षणिक संस्थांच्या वाढीस चालना मिळाली. त्यामुळे वैद्याकिय, अभियांत्रिकी, तंत्रशिक्षण, कृषी क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणात विस्तार झालेला दिसून येतो.

"Need of privatization for quality Assurance in education,"

शासकीय अनुदानात कपात, माहिती तंत्रज्ञानाचा अधिक वापर आणि शिक्षणातील गुणवत्ता सातत्याने टिकविण्यासाठी शिक्षणाचे खाजगीकरण महत्वाचे आहे.

➤ **जागतिकीकरण आणि शिक्षण (Globalization and Education) :-**

जागतिकीकरणाचा संबंध आर्थिक क्षेत्राशी मर्यादित न राहता इतर क्षेत्रांशी विकास करण्यासाठी झाला, ही संकल्पना शिक्षण क्षेत्राशी लागू पडते. जागतिकीकरणाच्या आधुनिक माहिती तंत्रज्ञानावर व शिक्षणपद्धतीवर तसेच विविध विषयातील ज्ञानात्मक माहितीवर प्रभाव दिसून येतो. आजच्या आधुनिक युगात अभ्यासक्रम अद्ययावत (Update) ठेवण्यासाठी तसेच त्यात आवश्यक ते बदल करण्यासाठी माहिती तंत्रज्ञानाची मदत गरजेची आहे. आज युरोपातील बऱ्याच शिक्षण संस्था भारतात आणि इतर देशात आपल्या शिक्षणसंस्था

उभ्या राहत आहेत. यामुळे एका देशाकडे असलेले ज्ञान दुसऱ्या देशाला मिळत आहे. शिक्षणाची देवाण-घेवाण मोठ्या प्रमाणावर सुरू झालेली दिसून येते. जागतिकीकरणामुळे एखाद्या देशातील विद्यार्थी त्याच्याच देशात राहून इतर देशातील विद्यापीठात प्रवेश घेवून आपल्याला हवा तो अभ्यासक्रम पूर्ण करतो. तसेच प्रत्यक्ष दुसऱ्या देशात जावूनही तेथील विद्यापीठात प्रवेश घेवून शिक्षण घेतो आहे. त्याचप्रमाणे बाहेरच्या देशातील विद्यापीठे ही इतर कोणत्याही देशामध्ये जावून स्वतःच्या Teaching Faculty, Curriculum, Infrastructure etc. पुरवितात. परंतु लाभ घेणारे विद्यार्थी हे त्या देशाबाहेरील असतात. या सर्व बाबी जागतिकीकरणामुळे शक्य झाल्या आहेत.

जागतिकीकरणाचा उदय झाल्यानंतर डॅकेल यांनी असा प्रस्ताव मांडला की, त्यामध्ये जागतिकीकरणाच्या धोरणाचा समावेश करण्यात आला. **GATT** (General Agreement on Trade and Teriff) म्हणजेच व्यापार व जकातविषयक सामान्य करार व पुढे **WTO** (World Trade Organisation) जागतिक व्यापार संघटना यांच्या माध्यमातून मांडण्यात आलेल्या प्रमुख बाबी जागतिकीकरणाच्या गाभा ठरल्या. यामध्ये इतर क्षेत्रांबरोबरच शिक्षण क्षेत्रालाही सामाविष्ट करण्यात आले. यामुळे आज युरोपातील बऱ्याच शिक्षण संस्था भारतात अथवा इतर देशात आपल्या शैक्षणिक संस्था उभ्या करीत आहेत. सध्याच्या काळात शिक्षण ही बाब अत्यंत महत्वाची असल्यामुळे त्यातून मानवाचा उत्तरोत्तर विकास होत आहे आणि जागतिकीकरणामुळे शिक्षणास एक बाजारपेठ मिळाली आहे. शिक्षण ही एक सेवा असली तरी जागतिकीकरणाच्या या युगात सर्व ठिकाणी स्पर्धा चालू आहे. जगातील इतर व्यापाराशी शिक्षण ही स्पर्धा करीत आहे व ती ठामपणे टिकून आहे.

Transfer of quality Education from one nation to another nation and this possible in Globalization.

जागतिकीकरणामुळे नवी तंत्रे, नवे ज्ञान, नव्या पद्धती जगभर पसरून शिक्षणाचा दर्जा सुधारत असून आंतरराष्ट्रीयतेला चालना मिळत आहे.

संदर्भ ग्रंथ

१. भा. गो. बापट, 'शैक्षणिक प्रश्न आणि महाराष्ट्रातील शैक्षणिक विकास', व्हीनस प्रकाशन, पुणे. २. प्रा. विश्वंभर कुलकर्णी, डॉ. सुधा काळदाते, 'उद्योग-मुख भारतीय समाज, संस्कृती आणि शिक्षण', श्री विद्या प्रकाशन, पुणे. ३. प्रा. ना. ग. पवार., 'भारतीय शिक्षणातील आधुनिक विचार प्रवाह', नूतन प्रकाशन, पुणे. डॉ. प्रीती पाटील, डॉ. शारदा शेवतेकर, 'भारतीय शिक्षण प्रणालीचा विकास', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर. ४. डॉ. सुरेश करंदीकर, मीना मंगरुळकर, 'उद्योग-मुख भारतीय समाजातील शिक्षण', फडके प्रकाशन, कोल्हापूर. ६. डॉ. म. बा. कुंडले, 'शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र', श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे.